

УДК 947.04 (Укр.)

Андрій РУККАС

**ПОРУЧИК ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ КУЗЬМІНСЬКИЙ (1910–1947):
КОНТРАКТНИЙ ОФІЦЕР ВІЙСЬКА ПОЛЬСЬКОГО І ЧЛЕН ОРГАНІЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ**

У статті на підставі нових, раніше не відомих документів із Центрального військового архіву Республіки Польща висвітлюється життєвий шлях і службова кар'єра поручика Олександра Олександровича Кузьмінського (1910–1947), одного з провідних діячів Організації українських націоналістів, який у 1930-х рр. був контрактним офіцером Війська Польського.

Ключові слова: Олександр Олександрович Кузьмінський, Армія УНР, Товариство “Пласт”, Організація українських націоналістів, Військо Польське, контрактний офіцер.

Міжвоєнна Польща активно сприяла діяльності на своїй території Державного центру Української Народної Республіки (УНР) в екзилі, лідери якого сподівалися в разі вибуху збройного конфлікту з Радянським Союзом за польської підтримки швидко відтворити сильну й боєздатну українську армію. Із цією метою кілька десятків українських старшин проходили службу за контрактом у збройних силах Другої Речі Посполитої, здобуваючи таким чином нові знання й досвід, які вони прагнули застосувати на практиці для майбутнього звільнення Наддніпрянської України. Одним з-поміж таких старшин був Олександр Олександрович Кузьмінський (1910–1947).

Контрактна служба старшин Армії УНР у Війську Польському міжвоєнного часу є важливим епізодом української військової історії, але вона досі не має належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Про контрактних офіцерів, за винятком кількох відомих осіб (наприклад, П.Дяченка, Я.Гальчевського, О.Петлюри, П.Шандрука¹), годі шукати будь-яку інформацію. Це твердження сповна стосується й О.Кузьмінського. Короткі відомості й лаконічні згадки про нього знаходимо в спогадах деяких учасників національно-визвольного руху, мартиролозі пластового руху та ювілейному виданні, присвяченому Українській академічній гімназії у Львові, де він навчався. Тож, аби повернути із забуття ім'я справжнього українського патріота й військовика, автор прагне у своїй статті максимально детально висвітлити життєвий шлях О.Кузьмінського, приділивши при цьому особливу увагу його діяльності в ОУН та контрактній службі у Війську Польському.

Джерельну базу дослідження становлять неопубліковані документи військового міністерства Уряду УНР в екзилі, що нині зберігаються у фондах Центрального військового архіву Республіки Польща у Варшаві.

Нашу розповідь про Олександра Кузьмінського почнемо з його батька, Олександра Хомича Кузьмінського. Він народився 30 серпня 1884 р. у старовинній родині міщан міста Тульчин Подільської губернії (нині – Вінницької області), у якій “міцно тримались українські традиції”². Початкову освіту батько здобув у Тульчинській духовній школі, потім виховувався в Одеському кадетському корпусі. 1905 року вступив до Одеського піхотного юнкерського училища, яке успішно закінчив через три роки, вийшовши підпоручиком до 75-го піхотного Севастопольського полку. Цікаво зазначити, що в одній роті з ним служив І.Полтавець-Острияниця³, майбутній самопроголошений гетьман України й засновник Українського національного козацького товариства. 75-й полк дислокувався у м. Гайсин, неподалік від його рідного Тульчина, де 30 серпня 1910 р. у О.Х.Кузьмінського народився син, якого теж назвали Олександром, очевидно, на честь батька⁴ (для розрізнення двох Олександрів Кузьмінських надалі будемо використовувати їхні повні ініціали: О.Х. – для батька і О.О. – для сина).

Початок Першої світової війни застав поручика О.Х.Кузьмінського на посаді начальника зв'язку полку. Упродовж серпня – грудня 1914 р. він воював у Галичині та Карпатах, де був важко контужений поблизу словацького села Вірава, а після кількомісячного лікування на

початку 1915 р. знову повернувся до своєї частини. У жовтні 1916 р. О.Х.Кузьмінського, який уже мав чин капітана, за героїзм і мужність було відзначено високою бойовою нагородою – Золотою Георгіївською зброєю, яку прирівнювали до ордена св. Георгія і давали лише за конкретний і беззаперечний подвиг. У 1917 р. талановитого офіцера було направлено на навчання до Миколаївської академії Генерального штабу, однак через політичні події він устиг завершити тільки один курс.

Лютневу революцію капітан О.Х.Кузьмінський зустрів на фронті – його 64-та піхотна дивізія займала тоді бойові позиції на північ від міста Станіславова. Повалення самодержавства й демократичні зміни в країні стали потужним поштовхом для розгортання українського національного руху, у тому числі й в армійському середовищі. О.Х.Кузьмінський не стояв осторонь цих процесів. Разом з іншими свідомими українцями, зокрема поручиками М.Лорченком і П.Черненком, він у своєму з'єднанні спочатку створив українську раду, а потім цілком його українізував. Унаслідок зазначених подій українська 64-та дивізія, у якій капітан Кузьмінський зайняв посаду начальника штабу, перейшла в розпорядження Центральної Ради УНР. Відтоді вся подальша служба О.Х.Кузьмінського була пов'язана з українською армією: за гетьмана він – обер-старшина для доручень у штабі Сердюцької дивізії, за Директорії УНР – старшина в оперативному відділі штабу Дієвої Армії. У листопаді 1920 р. його призначено начальником розвідувального відділу Генерального штабу. Уже на інтернуванні в лютому 1921 р. О.Х.Кузьмінський, маючи ранг підполковника, очолив розвідувальний відділ Партизансько-повстанського штабу генерала Ю.Тютюнника, разом із яким займався підготовкою до славного, але трагічного Листопадового рейду (Другого зимового походу).

У той час, коли старшина О.Х.Кузьмінський був у боях і походах, його родина мешкала в Тульчині, де син Олександр, досягнувши дев'ятирічного віку, вступив на підготовчий клас державної гімназії. Однак через рік навчання перервалося, адже місто опинилося в епіцентрі бойових дій між українськими, білогвардійськими та радянськими військами. У 1921 р. дружина із сином нелегально перейшли радянсько-польський кордон і прибули до Львова, де на них уже чекав голова родини⁵. Почалося сповнене труднощів складне емігрантське життя. Особливо дошкуляла постійна нестача грошей. Аби прогодувати сім'ю, батькові, кадровому військовому, довелося опанувати професію шевця. У 1924 р. він вступив на інженерний відділ Львівського політехнічного інституту, який закінчив 1930 р. і до початку Другої світової війни працював за новим фахом у землемірній конторі⁶.

Однак думки про “хліб насущний” не змогли відірвати О.Х.Кузьмінського від активної громадсько-політичної роботи. Він, досвідчений та авторитетний старшина, очолив Львівську уенерівську громаду, став головою міського осередку Українського Центрального комітету (УЦК)⁷, громадської організації, яка в міжвоєнній Польщі об'єднувала у своїх лавах українців – політичних емігрантів із Наддніпрянщини. Він підтримує постійний контакт із лідерами Державного центру УНР в екзилі, зокрема президентом А.Лівицьким та військовим міністром, генералом В.Сальським.

У 1922 р. син підполковника О.Х.Кузьмінського вступив до Львівської української академічної гімназії (офіційна назва в ті часи – Державна гімназія з руською мовою викладання), яку закінчив улітку 1931 р.⁸ Цей навчальний заклад був, по суті, справжньою кузницею кадрів української еліти. Тут зосереджувалися найкращі науково-педагогічні сили галицького українства, адже переважна більшість викладачів мала докторський ступінь або професорське звання. Безперечно, це позитивно впливало на якість навчання та загальний освітній рівень випускників. У роки, коли в гімназії вчився О.О.Кузьмінський, її очолювали відомі українські педагоги І.Кокоруз та М.Сабат. Окрасою викладацького колективу того часу були музикознавець Ф.Колесса, син великого українського поета І.Франка – учитель української, німецької та польської мов і фізичного виховання Т.Франко, організатор та засновник “Пласту”, учитель математики О.Тисовський, історик літератури М.Терашковець, фізик В.Кучер, математик І.Сітницький та багато-багато інших. Чимало випускників гімназії стали відомими діячами українського національно-визвольного руху, зокрема Р.Шухевич, З.Матла, В.Янів та ін.

У гімназії О.О.Кузьмінський віддавав перевагу природничим наукам, хоча, як згадують його друзі, мав хист і до літературної творчості, любив писати вірші та оповідання. Він також

активно займався спортом – був членом легкоатлетичної секції львівського клубу “Погоня”⁹. Однак найбільше його цікавила й захоплювала військова справа. У батька була велика бібліотека, тож юнак багато читав відповідної фахової літератури, мріючи стати офіцером. Загалом, у пам’яті колишніх однокласників О.О.Кузьмінський залишився “міцною, серйозною, інтелігентною людиною”¹⁰.

Гімназійне оточення, у якому юнак проводив більшу частину свого часу, впливало на формування в нього стійких національних світоглядних переконань, чіткого патріотичного спрямування життєвої позиції. У гімназії О.О.Кузьмінський вступив до молодіжної організації “Пласт”, у якій належав до 1-го юнацького куреня імені гетьмана П.Сагайдачного та 7-го юнацького куреня імені князя Льва І, користуючись псевдонімами “Горн” та “Єрн” (або “Єнер”)¹¹.

Наприкінці 1920-х рр. у стінах Львівської академічної гімназії виникла підпільна мережа нелегального Юнацтва Української військової організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН). У всіх класах діяли гуртки (“п’ятірки”), керівники яких утворювали шкільний провід. Члени нелегальних гімназійних гуртків читали заборонену революційну літературу, вивчали основні правила конспірації, активно займалися фізичною культурою та спортом, а також знайомилися з вогнепальною зброєю для ближнього бою – револьвером і пістолетом. Суто військовому навчанню вони, з об’єктивних причин, присвячували значно менше уваги. О.О.Кузьмінський очолював “п’ятірку” у своєму класі, а також був членом шкільного проводу.

Цікаві спогади про діяльність Юнацтва УВО–ОУН у Львівській академічній гімназії залишив однокласник О.О.Кузьмінського З.Матла. Він, зокрема, писав: “Організування підпільної клітини в нашому класі почалося ще в 1927 р., коли діяла тільки УВО, яка мала свої нелегальні гуртки по гімназіях. Вони поставали з ініціативи старших членів УВО й були під їхнім наглядом. В кожній класі вони підшукували учня, який міг би зайнятися організаціями і веденням гуртка, що утворився б із приєднаних товаришів. Звичайно робили то шляхом особистих, родинних або інших зв’язків, які існували між членами УВО та учнями гімназії. Ця метода була найпевніша, бо давала запоруку, що добір людей буде найкращий. Вербування починалося з того, що в класах поставали різні нелегальні самостійні гуртки, як, наприклад, шаховий, радіотехнічний чи інші. То була нагода до пізнання характеру, умілостей, зацікавлень та політичних поглядів учнів. Намічених учнів поступово втягували в позагімназійне життя, що давало можливість гімназістам зустрічатися із старшими громадянами та старшими негімназійними членами УВО”¹². На жаль, невідомо, хто саме “втягнув” О.О.Кузьмінського в нелегальну роботу в Юнацтві УВО–ОУН. Можливо, це був хтось зі старшокласників, а може, знайомих його батька.

Той самий З.Матла згадував далі: “Кожного тижня відбувались сходи нашого підпільного гуртка, на яких члени діставали найновішу нелегальну літературу, серед якої найзамітнішою була “Сурма”... Тому що члени нашого гуртка були теж членами “Пласту”, доповнення з українознавства відбувалося на пластових сходинах. В “Пласті” ми проходили теж курс картографії, теренознавства, знакування, азбуки Морзе, азбуки хоруговками, впорядку й таборування. Під час прогульок, на пластових таборах... теоретичні вмілості застосовувалися на практиці”¹³.

Члени гуртків Юнацтва УВО–ОУН Львівської академічної гімназії не обмежувалися лише підготовчою роботою. Вони брали участь у демонстраціях і мітингах із нагоди українських національних свят і знаменних подій періоду нещодавньої національно-визвольної боротьби, зокрема на честь 10-ї річниці Листопадового чину 1918 р., під час яких знайомилися з тактикою вуличних боїв, вступаючи в сутички з поліцією. “Гаряча” кров і юнацький запал штовхали молодих людей до активних вчинків і рішучих дій, на той час лише в стінах свого навчального закладу. За словами колишнього учня гімназії О.Питляра, “наші дії велися виключно на нашому власному шкільному терені. Першим завданням було вчити відваги, а далі – морально мобілізувати учнівський загал і перешкоджати офіційній полонофільській політиці. При нагоді державних святкувань у школі, ми систематично організовували спротив і саботаж. Найперше було кидати “смердючки”, які знищували всю святкову атмосферу “поранків” та

розганяли сірчаним запахом чи слізним газом зібраних учнів та професорів. Декілька разів ми організували зривання патріотичних декорацій – килимів, гірлянд і “орлів”... В 1930 р. ми організували бойкот святкування 3-го травня (польської конституції), розставивши хлопців у “стратегічних пунктах” навколо гімназії й проганяючи додому всіх “охотників” святкувати... Ми займалися також пропагандою, розкидаючи при різних нагодах революційні летючки. Їх особливо зручно було кидати з церковних “хорів” у церкві св. Юра чи в Преображенській церкві. Серйозніша була справа до терористичної акції у формі шкільних “боївок”, які не вбивали нікого, а карали здебільшого “мордобиттям” тих учнів, яких підозрювали в донощицтві, професорів-поляків і тих, яким закидали хунівство (зраду, продажність. – А.Р.)¹⁴. Зрозуміло, що керівник класного гуртка й член шкільного проводу Юнацтва УВО–ОУН О.О.Кузьмінський мав безпосередній стосунок до всіх згаданих вище акцій.

Після завершення гімназії О.О.Кузьмінський вирішив вступити до польської офіцерської школи. Це був нечуваний крок для тогочасних галицьких українців, які, добре пам’ятаючи про поразку у визвольних змаганнях 1918–1919 рр., ставилися до польської влади як до окупаційної. Українська молодь обирала для себе в основному вільні, мало пов’язані з державницькою діяльністю професії – адвокатів, інженерів, лікарів, не бажаючи таким чином працювати на Польщу, а тим більше – їй служити та захищати її. Однак у випадку з О.О.Кузьмінським справа виглядала дещо інакше, адже в нього, як у сина політичних біженців, не було польського громадянства. Він та його батьки формально були особами без громадянства, що мали так званий нансенівський паспорт*, а фактично – підданими УНР. Користуючись допомогою впливових польських владних кіл, еміграційний Уряд УНР активно готувався до майбутньої війни за відновлення своєї влади на Наддніпрянській Україні. Через це він конче потребував досвідчених військових кадрів. Тож вступ О.О.Кузьмінського до польської офіцерської школи був не тільки його свідомим вибором, а й наказом військового міністра Уряду УНР в екзилі генерала В.Сальського. В автобіографії, що подавалася разом з іншими вступними документами, юнак так обґрунтовував своє рішення стати військовим: “Оточення батька з дитячих років справило на мене великий вплив і з того часу я мріяв вступити до війська... Військом цікавився завжди й у міру можливостей читав військову літературу”¹⁵.

Завдяки старанням генерала В.Сальського 1 вересня 1931 р. О.О.Кузьмінський був прийнятий на Унітарний курс при польській Школі підхорунжих піхоти в місті Ружан. Разом із ним вступили ще двоє українських юнаків-емігрантів, зокрема син заступника голови львівського осередку УЦК, випускник філії Академічної гімназії В.Таранович¹⁶ і сирота, син розстріляного більшовиками члена житомирської міської думи, В.Химич, долею якого свого часу опікувалися генерали В.Зелінський, О.Удовиченко та сотник П.Бутакив¹⁷.

Унітарний курс був обов’язковим для всіх бажаючих вступити до Шкіл підхорунжих (окрім медико-санітарної), що готували кадрових офіцерів для Війська Польського. Він давав їм уніфіковану базову військову підготовку. Фактично його головною метою було перетворити цивільного юнака на справжнього вояка, а тому під час навчання акцент ставився передусім на практичні тренування та фізичне виховання¹⁸.

Про своє навчання на Унітарному курсі хлопці регулярно звітувалися генералу В.Сальському. Так, у середині лютого 1932 р. В.Таранович від імені всієї групи писав міністру: “Життя козака цікаве, але щойно тоді, коли здобуде середнє військовоє знання. А ми що? Щойно ставимо перші кроки на сій дорозі Марса. Гартує нас трьох школа і кожний з нас інакше відчуває її материнську руку. Знання наші з дня на день зростають. Мусимо підтвердити, що система навчання добра. Поступово від дрібничок переходимо до важливіших речей. Не можна сказати точно, як і коли ми присвоїли й присвоюємо потрібне знання і військовий спосіб думання. Начальство ставить до нас прихильно і, що мені особисто дуже подобається, не робить різниці між нами і своїми. Товаришам це не кидається в очі й вони не можуть нарікати

* “Нансенівський паспорт” – це посвідчення особи певного гатунку для осіб без громадянства – біженців і політичних емігрантів. Запроваджений Лігою Націй за ініціативи відомого полярного дослідника норвежця Ф.Нансена, який у 1920–1921 рр. був верховним комісаром цієї організації у справах біженців. Видавалися такі паспорти на підставі спеціальних Женевських домовленостей 1922 р.

на нас, що ми протеговані. Це дає нам можливість наблизитися до товаришів і жити з ними у згоді, що нам, чужинцям, дуже потрібно. Вправи й життя у школі мені і Кузьмінському не пошкодили. Виглядаємо добре. Один тільки Химич змарнів. А може, від того, що дуже вчиться”¹⁹. Уже наступного місяця, у березні 1932 р., підхорунжий В.Таранович радісно доповідав генералу В.Сальському: “Ми й не отямилися, як закінчили першу частину унітарного курсу – вишкіл поодинокого стрільця... У нас усе гаразд. Почуваємося добре і навіть Химич виглядає куди краще, як перед тим. Кожний день приносить нам усе більше військового знання, котре в майбутньому використаємо в діло під час боротьби з Москвою під рідним прапором УНР. Ця віра в недалеке, краще майбуття додає нам сил і ми легко переносимо всі труднощі вояцького життя. Справді, у вишкільній трапляються часами “темні місця”, але се, що признають і наші вчителі, потрібні роки і лише на їхнім досвіді можна буде будувати тривку систему виховання молоді армії Польщі. Для нас в майбутньому це буде мати велике значення, особливо, коли доведеться творити нове покоління українських старшин і козаків”²⁰.

Унітарний курс загальновійськової підготовки українські юнаки завершили всі втрюх, але надалі студії продовжили тільки двох: В.Таранович та О.О.Кузьмінський, яких направили здобувати фах до польської Школи підхорунжих артилерії в місті Торунь. Їхній же товариш В.Химич унаслідок погіршення здоров'я був змушений перервати свою науку.

Навчання в Школі підхорунжих артилерії тривало три роки. Приймали до неї за результатами вступних іспитів неодружених чоловіків віком до 22 років (для осіб з вищою освітою – до 26 років), громадян Польщі, які мали атестат зрілості, завершили Унітарний курс при Школі підхорунжих піхоти або одну зі Шкіл підхорунжих резерву й були визнані цілком здатними до військової служби. Навчання було платним. Однак українські юнаки йшли поза конкурсом, а тому іспитів не складали й на прохання генерала В.Сальського були звільнені від оплати.

У міжвоєнній Польщі торунська Школа була єдиним осередком підготовки кадрових офіцерів-артилеристів, через що вважалась елітарним навчальним закладом, який мав свої специфічні звичаї й традиції, невідомі тоді в цивільному, а подекуди й у військовому середовищі. Так, надзвичайно суворо дотримувались у її стінах кодексу честі. Наприклад, використання підручників, шпаргалок або ж будь-якої іншої сторонньої допомоги на іспитах було категорично заборонено й у разі викриття такого факту на винного чекав загальний осуд товариства. Тому під час письмових іспитів ніхто ніколи не контролював роботу підхорунжих. Можливості виправити погану оцінку в них існували завжди, а от повернути собі добре ім'я було вже неможливо. За найменше ошуканство чи брехню зі Школи виключали негайно та безповоротно, і “знеславлена” особа поверталася до цивільного життя. Особливими були й деякі елементи шкільної традиції, наприклад, “цукання” – своєрідний “полегшений” варіант сучасної дідівщини. “Цукання” мало індивідуальний або колективний характер. Згідно зі статутом навчального закладу кожний підхорунжий старшого курсу в рамках своєї батареї був начальником для всіх підхорунжих з молодших курсів. Він міг давати їм найнесподіваніші та найдивніші накази, яких не можна було ігнорувати. Їхнє спізніле або не дуже ретельне виконання призводило до нових, ще складніших завдань. “Цукання”, яке походило від корпорантських ритуалів, було невідоме, наприклад, у Школі підхорунжих піхоти. Також варто згадати про ще одну, більш приємну шкільну традицію польських артилеристів – так зване батьківство. Полягало воно в тому, що кожний підхорунжий 2-го курсу мав свого “батька” на 3-му. “Батько” оберігав “сіна” від надмірного “цукання”, за потреби допомагав йому в навчанні й узагалі намагався опікуватися ним, як тільки міг і вмів²².

Такими були умови навчання в торунській Школі підхорунжих артилерії. Однак завершити її і стати артилеристом удалося тільки В.Тарановичу, оскільки його товариш О.О.Кузьмінський був змушений перейти до іншої військової школи. Як свідчать документи, після першого року навчання він отримав незадовільну підсумкову оцінку з фахової дисципліни, і офіцер-вихователь порадив йому перевестися до Школи підхорунжих кавалерії. За юнака намагався заступитися військовий міністр Уряду УНР в екзилі генерал В.Сальський, який у серпні 1933 р. просив поляків узяти до уваги велике бажання молоді людини стати артилеристом і

дозволити йому виправити оцінку восени або ж повторно пройти курс. Проте нічого не допомогло й О.О.Кузьмінського таки було переведено до кавалерійської школи.

Школа підхорунжих кавалерії знаходилася неподалік від Торуня, у місті Грудзйондзь, де розмішувалася в комплексі старих пруських казарм. Курс навчання тут тривав два роки. Кавалерія вважалася елітарним родом війська в польській армії, тому до Школи підхорунжих потрапляли переважно діти заможних батьків, здебільшого поміщиків і землевласників, які могли придбати кінську зброю та коня. Програму навчання було розроблено згідно зі статутами, що спиралися на досвід часів Першої світової війни. При цьому основну увагу приділяли верховій їзді, володінню холодною зброєю та бойовому навчанню, передусім типовим для кавалерії діям: розвідці, забезпеченню маршів і стримуванню противника. Від підхорунжих вимагали швидкої орієнтації в будь-якій бойовій ситуації та прийняття правильного рішення. У польських умовах, за браком належної кількості бронетанкових і моторизованих частин, кавалерія мала бути найбільш рухливим і мобільним родом військ. Теоретичні заняття в аудиторіях поєднувалися із практикою під час польових виходів, участю в літніх маневрах та стажуванням у полках.

Школа мала свої особливі традиції. Так, щороку 3 листопада відбувалися кінні перегони до дня св. Губерта, покровителя мисливців, у яких брали участь офіцери, підхорунжі та запрошені гості. Один із підхорунжих сідав на вправного коня й чіпляв собі на плече лисячий хвіст. Його треба було наздогнати й зірвати того хвоста. Дорога була надзвичайно складною, адже йшла ярами й байраками, польовими й лісовими стежками, тому учасники мали добре триматися в сідлах. Після завершення змагання начальник Школи нагороджував коней кольоровими стрічками, а вершникам вручав пам'ятні подарунки. Потім усіх частували сніданком, на який завжди готувався бігос, особливо смачний після шалених перегонів. Ще однією традицією Школи був бал підхорунжих, що відбувався щороку 2 лютого в приміщеннях готелю “Королівський двір” у Грудзйондзі. Бал починався полонезом. Під час котильйону двоє підхорунжих, одягнутих в історичні мундири часів Варшавського Герцогства, заводили до залу нав'юченого кошиками з квітами коня. Тоді підхорунжі виходили на середину й роздавали квіти всім присутнім дамам, кожна з яких, дякуючи за милий подарунок, гладила коня й частувала його завчасно приготовленим для цього цукром і морквою. Нагородованого солодощами й сповненого нових вражень, коня виводили із зали (виходити він зазвичай не хотів). Потім бал продовжувався, тривав до ранку й завершувався виконанням останнього танцю – “білої мазурки”²⁴.

Знали в грудзйондзькій Школі підхорунжих і “цукання”, про яке вже йшлося вище. Тут найбільш лагідним його проявом вважалося, коли старшокурсник змушував підхорунжого з молодшого курсу вилзти на піч, сісти навприсядки й співати жартівливі куплети про різні кавалерійські полки, так звані “журавейки”, що прийшли до Війська Польського з російської імператорської армії.

У Грудзйондзі О.О.Кузьмінський учився значно краще. У 1935 р. він успішно закінчив Школу підхорунжих кавалерії, склавши понад півтора десятка випускних іспитів. Більшість таких дисциплін, як організація і тактика взаємодії з різними родами військ, воєнна історія, гіпология, дидактика тощо, склалися в шкільних класах, а от бойовий і стрілецький вишкіл, теренознавство та верхова їзда й володіння холодною зброєю склалися в польових умовах.

За результатами випускних випробувань начальник Школи полковник Б.Літевський написав підсумкову атестацію на О.О.Кузьмінського, у якій так оцінював його професійні та людські якості: “Фізична витривалість, уважність, дисциплінованість – дуже високі; енергійність, спритність, самостійність, швидкість орієнтації – досить високі; лояльність – висока; інтелектуальний рівень – достатній. Поводиться у товаристві гарно. Хороший командир і виконавець, дуже гарний інструктор. Загальна оцінка – досить добра”²⁶. Це були не лише слова, адже заслужити таку оцінку було не просто. Начальник Школи полковник Б.Літевський (якого підхорунжі між собою називали Литвою) був суворим, але справедливим командиром, який вимагав від своїх підлеглих цілковитої дисципліни²⁷.

Після закінчення навчання О.О.Кузьмінський, як політичний біженець і особа без громадянства, уклав з польським військовим міністерством спеціальний контракт щодо своєї по-

дальшої служби. Контракт був безстроковим. У ньому визначалися: військове звання; умови служби та оплати; терміни та види відпусток; матеріальне забезпечення в разі хвороби; матеріальне забезпечення родини в разі смерті, що сталася під час виконання службових обов'язків; право на позику в розмірі двох окладів на обмундирування та спорядження; умови розриву контракту²⁸. Фактично, за своїм правовим становищем О.О.Кузьмінський мало чим відрізнявся від кадрових офіцерів Війська Польського, за винятком деяких моментів. Так, він не складав присягу на вірність державі (її заміняв контракт); не мав доступу до військових таємниць, зокрема до мобілізаційних документів і планів; він був позбавлений пенсійного забезпечення за вислугою років; надання йому чергового військового звання залежало не від польського начальства, а від ініціативи власних уенерівських еміграційних керівників; підвищення до наступного звання відбувалося через укладання нового контракту; уся інформація про його службу мала закритий характер і не публікувалася в "Офіцерських щорічниках" чи в "Денниках персональних наказів".

Уклавши контракт із військовим міністерством Другої Речі Посполитої, О.О.Кузьмінський одержав перше польське офіцерське звання підпоручика (паралельно еміграційний Уряд УНР присвоїв йому і перший український старшинський ранг хорунжого). 15 вересня 1935 р. для проходження подальшої служби його було скеровано до 16-го уланського Великопольського (з 1938 р. – імені генерала Г.Орлича-Дрешера) полку²⁹, що належав до складу окремої кавалерійської бригади "Бидгощ" (з 1937 р. – Поморської кавалерійської бригади). Полк дислокувався в місті Бидгощ, неподалік від Торуня й Грудзйондза, де О.О.Кузьмінському довелося робити свої перші кроки "дорогою Марса". Ця військова частина була йому вже знайомою, адже саме в ній він проходив кількамісячне практичне стажування під час літніх маневрів напередодні випуску зі Школи підхорунжих. В одному зі своїх листів О.О.Кузьмінський писав батькові про те, що "полк добрий і не зла стоянка"³⁰.

Прибувши до місця служби, підпоручик О.О.Кузьмінський у жовтні 1935 р. був призначений командиром взводу в 4-му лінійному ескадроні. Майже через півтора року, у січні 1937 р., його було переведено на аналогічну посаду до кулеметного ескадрону, на якій він залишався до оголошення мобілізації наприкінці серпня 1939 р.³¹

З перших днів свого перебування в полку О.О.Кузьмінський проявив себе як здібний і дисциплінований офіцер. У службовій атестації за 1937 р. 1-й заступник командира полку майор Ю.Маковецький так охарактеризував його основні риси характеру та професійні здібності: "Характер спокійний і врівноважений. Скромний, але солідний офіцер. Малоенергійний. З колегами спілкується легко. До товариства при звичаєний досить добре. У ставленні до Польської держави лояльний. Постійно працює над собою та поглибленням військових знань. Як інструктор – терплячий, спокійний, рішучий, у своїх діях послідовний. Набув практичного досвіду у командуванні взводом, продемонструвавши хороші результати. На польових навчаннях показав велику самостійність і хорошу орієнтацією на місцевості. З нього буде хороший інструктор, завдяки його систематичній роботі над собою. Надається на командира взводу як у мирний, так і у воєнний час"³². Із заступником погоджувався командир полку підполковник Е.Хельдут-Тарнасевич, який, у свою чергу, писав про О.О.Кузьмінського так: "Скромний, лагідної вдачі. Повільний. Професійних здібностей не проявляє. Службу виконує добре й поступово набирається досвіду. Товариський і лояльний"³³. За сумлінну й бездоганну службу О.О.Кузьмінському в березні 1939 р. було надано чергове звання поручика, унаслідок чого польське військове міністерство уклало з ним новий безстроковий контракт.

Великі надії на молодого офіцера покладав військовий міністр Уряду УНР в екзилі генерал В.Сальський. У відродженій українській армії він планував використати О.О.Кузьмінського спочатку як командира окремого кінного дивізіону³⁴, а потім, завдяки його службовим досягненням і вродженим здібностям, збирався доручити йому більш відповідальну й складну посаду командира кінного полку³⁵. Тому для набуття теоретичних знань і практичного досвіду генерал В.Сальський намагався в 1939 р. влаштувати молодого офіцера на курс підготовки ескадронних командирів у Центрі вишколу кавалерії в Грудзйондзі, а наступного року збирався відправити його на дворічний курс навчання до польської Вищої Військової

Школи (аналог Академії Генерального штабу). Однак скорий початок Другої світової війни перешкодив реалізації цих планів.

Наприкінці серпня 1939 р. під час таємної мобілізації поручик О.О.Кузьмінський отримав призначення на посаду заступника командира запасного ескадрону³⁷. Цей підрозділ, який мав формувати маршові поповнення для полку, було переміщено подалі від німецького кордону в район міста Гарволін, де розміщувалися запасні ескадрони інших полків Поморської бригади. Однак польська армія швидко зазнала поразки, і поручик О.О.Кузьмінський потрапив у німецький полон (де, коли і за яких обставин, на жаль, невідомо; можливо, це сталося у двадцятих числах вересня на Люблінщині, куди відступили запасні підрозділи Поморської бригади).

Проте довго перебувати в неволі йому не довелося. Уже в січні 1940 р. він вийшов на свободу й переїхав до окупованого німцями Кракова, де активно включився в роботу військових курсів, що були організовані тут керівництвом ОУН (відомі також як Старшинська школа імені полковника Є.Коновальця). На навчання, яке було обов'язковим для кожного члена Організації, приходили люди з різним рівнем військової підготовки. Тому ті, хто ніколи не служив у війську, починали з азів (наприклад, С.Бандера), вояки-резервісти вчилися на підстаршин, підстаршини – у свою чергу, на старшин, а старшини – на генштабістів. Будучи кадровим офіцером, О.О.Кузьмінський викладав свій фак майбутнім воякам, підстаршинам і старшинам, але водночас і сам був слухачем на курсах для старшин Генерального штабу³⁸. Окрім нього, їх відвідували ще вісім осіб, у тому числі Р.Шухевич, О.Гасин, Д.Грицай, які в недалекому майбутньому стали відомими командирами УПА, а також його давній товариш і теж контрактний офіцер Війська Польського В.Таранович. За словами М.Климишина, “краківський курс штабових старшин поклав підвалини під організацію пізніших кадрів УПА, що переросло наші сподівання. Ми ж ходили на курси у вільний від праці час, два або три вечори на тиждень, а це все-таки дало великі наслідки. Правда, праця курсантів була дуже солідна, бо кожний з них докладав усіх зусиль, щоб якнайкраще виконати добровільно взяті на себе зобов'язання. Тому наше навчання, хоч у примітивних умовах і без відповідної літератури та фахових інструкторів, увінчалось успіхом. Багато найвищих старшин УПА були колись учасниками краківських вишколів”³⁹.

На початку німецько-радянської війни О.О.Кузьмінський переїжджає до містечка Великі Мости на Львівщині, де наприкінці червня 1941 р. провід ОУН організував підпільну старшинську школу, начальником якої став його товариш Д.Грицай. Навчальний заклад розміщувався в колишніх казармах, які за польських часів займала школа поліції, а за радянських – прикордонний загін. О.О.Кузьмінський викладав кільком сотням курсантів, котрих зібрали з усієї Галичини, низку фахових військових дисциплін. На підставі своїх лекцій він підготував підручники “Стрілець у полі” і “Військовий впоряд”. Саме в цей час із ним бачився заступник керівника північної похідної групи ОУН Л.Павлишин. На початку 1990-х рр. на підставі його спогадів В.Щеглюк написав політичний роман-хроніку “...Як роса на сонці”, у якому так оповів про цю коротку зустріч: “З якимсь дорученням я прийшов до Кузьмінського (Єнер, Горн), котрий закінчував укладати черговий підручник для війська. Він здавався мені приємною, щирою людиною, був хорошим теоретиком військової справи, що мені імпонувало. Ми з ним поділились міркуваннями щодо розстановки військових сил у світі, про можливі коаліції, якщо німець піде на Схід, пробували вгадати, коли ж почнеться очікувана і проклята всіма народами війна. Він сказав:

– Те, що має статися, висить над нами, як велика перестигла грушка. Чуть подує вітер, і... Не знаю, що буде – з нами всіма, з народами. Я, хоч і військовик, але боюсь крові, мук, страхіть, а найбільше – смерті.

– Хто того не боїться?!

Його аж перекривило – мабуть, уявив собі поле бою. Поділились ми з ним востаннє потаємними думками і розійшлись – а дороги наші в майбутньому не раз переплітатимуться”⁴⁰.

Після ліквідації старшинської школи у Великих Мостах О.О.Кузьмінський переїхав до Львова, де оселився в будинку № 12 на вулиці Жулинського (тепер вул. академіка Філатова). Під проводом усе згаданого Д.Грицая він працював у підпільному Крайовому військовому штабі ОУН, який займався викриттям тактичних планів німецького командування, створенням складів зброї та боєприпасів, підготовкою командних кадрів для майбутньої української армії. Однак активна діяльність військового штабу ОУН привернула увагу німецьких спецслужб, уна-

слідок чого в березні 1943 р. гестапо заарештувало Д.Гриця та О.О.Кузьмінського. Першого з них через деякий час визволила боївка УПА, яка напала на в'язницю, а другого – звільнили самі німці. Про цей важливий епізод розповів Л.Павлишин. Він згадував, що після арешту О.О.Кузьмінського “ніхто з близьких до нього оунівців навіть не рушився з місця, щоб замести сліди. Казали: “Це твердий чоловік. Він морально не зломиться, нікого не видасть”. Яка безпечність! Пам’ятаючи про давню розмову з цим м’якотілим, слабохарактерним теоретиком війни, я, на всяк випадок, поміняв квартиру. І, як виявилось, даремно. Незабаром Кузьмінського уздріли по дорозі з тюрми в гестапо у товаристві цивільного типа. Обидва курили дорогі сигарети, мирно розмовляючи. Виглядав заарештований так, ніби не куштував тюремної юшки – гладко поголений, ситий. Після звільнення Кузьмінського з тюрми всі його сахалися, як заразного, як зрадника. Безсумнівно, Горн проявив малодушність. Це для нього не вперше. Оповідали, що на польсько-німецькому фронті цей офіцер артилерії утік з поля бою, покинувши солдатів і техніку напризволяще”⁴². Однак до цих свідчень треба ставитися з обережністю, оскільки їхній автор, Л.Павлишин, після арешту радянськими спецслужбами співпрацював з КДБ – у 1960-х рр. він виступав з публічними покайними заявами, нещадно критикуючи діяльність ОУН, і навіть написав антибандерівський нарис. Власне на підставі його спогадів, створених, безперечно, під контролем радянських “компетентних органів”, публіцист В.Щеглюк і написав у 1992 р. свій політичний роман-хроніку. Цілком можливо, що тут має місце свідоме перекручення фактів з метою очорнити О.О.Кузьмінського як одного з відомих діячів націоналістичного руху.

Однак, так чи інакше, після свого виходу на волю О.О.Кузьмінський, вочевидь, таки припиняє свою активну співпрацю з бандерівською фракцією ОУН. Він зголошується до добровольчої дивізії СС “Галичина”, де його призначили командиром батареї в дивізіоні важкої артилерії (нарешті збулася давня мрія стати артилеристом!), яким командував майор М.Палієнко, теж, до речі, колишній контрактний офіцер Війська Польського. У битві під Бродами в липні 1944 р. дивізіон було розбито, командир загинув, а О.О.Кузьмінський приєднався до одного із загонів УПА. Воюючи в лавах українських повстанців, у 1947 р. він загинув у Карпатах – разом із товаришами підірвав себе гранатою, аби не потрапити живим до рук ворога⁴³.

Батько набагато пережив сина. Восени 1939 р., щоб не потрапити в руки радянських спецслужб, О.Х.Кузьмінський утік зі Львова до Генерал-губернаторства – німецької окупаційної зони на польських землях, звідки переїхав до Відня (там під час бомбардування загинула його дружина). Після Другої світової війни він опинився в таборі для переміщених осіб в австрійському містечку Ляндек (Тіроль). Серед місцевих українців він проводив активну громадську роботу, заснувавши осередок Союзу українських ветеранів і створивши Товариство сприяння Українській національній раді – передпарламенту Державного центру УНР в екзилі. Його також було призначено головою Українського національно-державного союзу (УНДС) в Австрії. Ця організація була координаційним центром низки українських центристських і правих партій⁴⁴. У 1951 р. О.Х.Кузьмінський емігрував до Канади, де активно включився в роботу Союзу колишніх українських вояків, Союзу ветеранів українського резистансу, Українського відділу Канадського легіону, Товариства українських інженерів, Братства св. Володимира, став першим головою УНДС у Канаді⁴⁵. Уряд УНР в екзилі надав йому звання генерал-хорунжого. Помер він 27 квітня 1975 р. у Торонто і був похований на цвинтарі Йорк⁴⁶.

Таким чином, доля відміряла Олександрю Олександровичу Кузьмінському дуже короткий шлях. Його життя обірвалося на самому злеті, адже загинув він, не маючи й сорока років. Ще з юнацьких літ проявив себе як талановитий організатор та авторитетний керівник учнівського гуртка нелегального Юнацтва УВО–ОУН. Після успішного завершення Львівської академічної гімназії перед ним відкривалися широкі перспективи в цивільному житті, але він обрав не досить популярну тоді військову кар’єру. За наказом лідерів Уряду УНР в екзилі О.О.Кузьмінський надягнув мундир офіцера-кавалериста Війська Польського (хоча мріяв стати артилеристом), де наполегливо здобував необхідні теоретичні та практичні знання, які прагнув застосувати для відродження української армії. У вересні 1939 р. О.О.Кузьмінський узяв участь у війні проти Німеччини, потрапив у полон, а після звільнення продовжив боротьбу за незалежність України під знаменами ОУН. Якби не передчасна смерть, він, завдяки своїм талантам і

здібностям, безперечно, став би однією з провідних фігур у націоналістичному русі. Та, на жаль, доля розпорядилась інакше.

1. Руккас А. Генерал Петро Дяченко : вояк чотирьох армій / А. Руккас // Молода Нація. – 2000. – № 1. – С. 200–228; його ж. Яків Гальчевський – український офіцер у Війську Польському міжвоєнного періоду // Молода Нація. – 2000. – № 4. – С. 93–128; його ж. Олександр Васильович Петлюра: старшина Армії УНР на контрактній службі у Війську Польському (1928–1939 рр.) // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Вип. 34. Серія: Історичні науки, № 4. – Чернігів, 2006. – С. 123–128; Манзуренко В. Генерал-полковник Павло Шандрук та його нагороди / Віталій Манзуренко // Однострій. – 2004. – № 8. – С. 40–48.
2. Д-ко К. Генштабу полк. Олександр Кузьмінський (до 75-літнього ювілею) / К. Д-ко // Свобода. – 1959. – № 212. – С. 5.
3. Михайлівська-Цимбал Т. З військового гнізда (спогади) / Тетяна Михайлівська-Цимбал. – Буенос-Айрес, 1977. – С. 37.
4. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), zespół “Sprzymierzona Armia Ukraińska” (SAU), sygn. arch. I.380.2.184.
5. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184.
6. Д-ко К. Указ. праця. – С. 5.
7. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939 / Emilian Wiszka. – Toruń, 2004. – S. 429.
8. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184.
9. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184; Матла З. Націоналістичне підпілля в академічній гімназії в 1929–1930 рр. / Зиновій Матла // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові : На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978. – Філадельфія, Мюнхен, 1978. – С. 292.
10. Питляр О. Початки Юнацтва ОУН в Академічній гімназії (спомини) / Орест Питляр // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові : На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978. – Філадельфія ; Мюнхен, 1978. – С. 306.
11. Матеріали до пластового мартирологу (пам’яті Івана Гавдици) / Т. Гривул, В. Мороз, В. Муравський, В. Окаринський. – Львів, 2003. – С. 58.
12. Матла З. Указ. праця. – С. 283–284.
13. Матла З. Указ. праця. – С. 293.
14. Питляр О. Указ. праця. – С. 307–308.
15. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184.
16. Руккас А. Поручик Володимир Таранович (1911–1940) : життєвий шлях українського пластуна і польського офіцера / А. Руккас // Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини : наук. зб. – К., 2012. – С. 343–440.
17. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.239.
18. Szkoła podchorążych piechoty. Księga pamiątkowa. Uzupełnienie. – Londyn, 1976. – S. 16, 20.
19. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 331–332.
20. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 328–329.
21. Błagowieszczanski I. Artyleria Wojska Polskiego w latach 1918–1939 / Igor Błagowieszczanski // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1974. – № 4. – S. 225.
22. Zbyszewski A. Odwroty / Andrzej Zbyszewski. – Warszawa, 1967. – S. 159.
23. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184.
24. Iwanowski E. XVI promocja Szkoły podchorążych kawalerii / Eugeniusz Iwanowski // Przegląd kawalerii i broni pancernej. – T. XVII. – 1987. – № 126. – S. 36–37.
25. Iwanowski E. Op. cit. – S. 37–38.
26. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 193.
27. Iwanowski E. Op. cit. – S. 32.
28. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 453–454.
29. 50-lecie 16 pułku ułanów Wielkopolskich im. gen. dyw. Gustawa Orlicz-Dreszera (29.XII.1918 – 29.XII.1968). – Londyn, 1970. – S. 92.
30. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.53.
31. CAW, zespół “Biuro Personalne Ministerstwa Spraw Wojskowych”, sygn. arch. I.300.18.276. Rozkazy dzienne 16-go pułku ułanów № 210/35, № 15/37.
32. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 98.
33. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 98.
34. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 39.
35. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 37.

36. SAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184.
37. Krasucki S. 16 pułk ułanów Wielkopolskich im. Gen. Gustawa Orlicz-Dreszera / Stanisław Krasucki. – Pruszków, 1992. – S. 40.
38. Климишин М. В поході до волі : спомини / Микола Климишин. – Детройт, 1987. – Т. I. – С. 249.
39. Климишин М. Указ. праця. – С. 250–251.
40. Щеглюк В. Р. “... Як роса на сонці” : політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН–УПА Л. С. Павлишина / Василь Щеглюк. – Львів, 1992. – С. 50.
41. Україна у Другій світовій війні у документах : зб. німецьких архівних матеріалів (1942–1943) / [упоряд. В. М. Косик]. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 127.
42. Щеглюк В. Р. Указ. праця. – С. 93.
43. Д-ко. К. Указ. праця. – С. 5; Савчук Б. Український “Пласт” 1911–1939 / Борис Савчук. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 195; Липовецький Л. Надя Ковальчук / Ларіон Липовецький // Дороговказ. – 1966. – № 10 (29). – С. 12–13.
44. Д-ко. К. Указ. праця. – С. 5.
45. 75-ліття полк. О. Кузьмінського // Свобода. – 1959. – № 177. – С. 3; Комунікат-вяснення Головної команди Союзу ветеранів українського резистансу для українського громадянства у вільному світі // Свобода. – 1967. – № 92. – С. 3.
46. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української народної республіки (1917–1921) / Ярослав Тинченко. – К., 2007. – Кн. 1. – С. 228.

В статье на основании новых, раньше неизвестных документов из Центрального архива Республики Польша рассматривается жизненный путь и служебная карьера поручика Александра Александровича Кузьминского (1910–1947) одного из ведущих деятелей Организации украинских националистов, который в 1930-х гг. был контрактным офицером Войска Польского.

Ключевые слова: Александр Александрович Кузьминский, Армия УНР, Общество “Пласт”, Организация украинских националистов, Войско Польское, контрактный офицер.

Basing on new, previously unknown documents from the Central Military Archive of the Republic of Poland the author in this article describe the life and military career of 1st Lieutenant Alexander Kuzminski (1910–1947). He was one of the prominent member of Organization of Ukrainian Nationalists. In the 1930s he also served as a contract officer in the Polish Army.

Keywords: Alexander Kuzminski, Army of Ukrainian People’s Republic, “Plast” society, Organization of Ukrainian Nationalists, Polish Army, contract officer.

УДК 94 (477.8)

Ігор АНТОНЮК, Лілія ЩЕРБІН

ВАСИЛЬ ШЕВЧУК (“КАДИЛО”) – КАПЕЛАН УПА

У статті на основі аналізу джерел та історіографії зроблено спробу узагальнення й оцінки діяльності о. Василя Шевчука – “Кадила” – капелана повстанської армії на Перемишльщині. Розглянуто основні етапи життя о. Шевчука, формування його світогляду, душпастирську та національно-культурну діяльність. Основну увагу звернено на капеланський період життя о. Василя Шевчука та його вклад у національно-визвольну боротьбу за українську державність. Автори доводять, що свідомий вибір життєвого шляху та відстоювання національних ідей о. Шевчуком і є гідним прикладом для національно свідомої молоді.

Ключові слова: о. Василь Шевчук, капеланство, Українська повстанська армія (УПА), Закерзоння.

40–60-ті рр. ХХ ст. вписані кров’ю українського народу на сторінки історії. Життя, служіння, мучеництво були поставлені на жертвний вівтар боротьби УПА за волю України. Хрест боротьби воїнам УПА допомагало нести і духовенство, яке з різних причин вступало до